

З РІДКИХ ВІДАХ, ФОРМ, КОЛЕКЦІЙ

Дмитро Табачник

СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ ПЕРШОГО ДИРЕКТОРА ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

В нашій плутаній і строкатій, надзвичайно різноликій і жорстоко підстриженій під догматично-ідеологічний гребінець, не до кінця пізнаній та ще й здебільшого прихованій від нас вітчизняній історії останніх присмерково-тоталітарних десятиріч існувало чимало таких парадоксальних персонажів, таких невпізнано-мінливих постатей. Вони при одних політичних вітрах мали одні погляди і обличчя, при зміні ренесансу 20-х чи відлиги 60-х, на злі бурі 30-х чи сльотавий застій 70-х років — діаметрально змінювали їх у залежності від моменту, від політичного клімату, від смаків та пристрастей чергового можновладця. Мінялися течії, і вчорашній архітектор на ниві культурного будівництва ставав несамовитим сапером-підрильником, орач чи будівельник перетворювався на палія результатів власної праці. Ці маленькі й великі, дволикі й багатолікі місцеві боги та божки були (чи намагалися бути) завжди у першій шерензі, завжди крокували під бравурні марші. І поступово втрачали не лише обличчя, а й людські риси, перетворюючись на пошарпаних і жалюгідних маріонеток в театрі історії. Серед них були й люди обдаровані, поза сумнівом, талановиті та яскраві. Але метушня на догоду кон'юнктурі руйнувала їх, ставала нездоланною трагедією всього життя, коли від людини-маріонетки відверталися і друзі, і вороги.

Частина з них, побувавши спочатку в ролі обвинувачувачів, згодом трагічно загинула з тавром "ворог народу", перетворившись на жертву кривавої сталінської диктатури і вакханалії терору. Імена їхні канули в куряву архівних документів, у пожовклі сторінки сірих тек з грифом "ціл-

ком таємно" І розповідь наша зараз саме про одну з таких трагічно-парадоксальних, нещасних і жорстоких, зловісних і зраджених постатей українського "відродження" 20-х років, про людину, яка була водночас і невтомним будівничим, і не менш невтомним руйнівником рідної культури.

Андрій Хвиля. Чи багатьом сьогодні знайоме це ім'я? Навряд. І чи не є це ще одним, зайвим, свідченням неблагополучного, а то й трагічного становища з нашою історичною пам'яттю? Адже історія — це не тільки цифри, події, рішення з'їздів, конференцій та пленумів, тобто позитивістське нагромадження фактів, а це насамперед долі і вчинки людей, їх боротьба і помилки, їх трагедії і злочини, без яких немає життя суспільства, живої тканини історичної пам'яті народу.

Саме ім'я Андрія Хвилі — одного з найвідоміших на Україні у 20—30-ті роки партійних та державних діячів — щільно пов'язане з перипетіями культурного будівництва в республіці, з погромами літератури, до яких він доклав руку, з фабрикацією величезної справи-монстра "української контрреволюційної націоналістичної організації" у 1936—1937 рр., у якій кримінальні злочини в мундирах слідчих НКВС відводили йому одну з провідних ролей.

Виступаючи на серпневому (1937 р.) пленумі ЦК КП(б)У, С. В. Косіор з перших слів приголомшив присутніх.

"Товариші! Коли були розкриті контрреволюційні організації правих і троцькістів і у Москві, і у цілому ряді інших організацій, в тому числі у нас на Україні, коли була розкрита організація Якіра, яку очолювали Якір, Попов, Шелехес та інші, тоді для нас

було цілком ясно з цілого ряду показань, що всі ці контрреволюційні організації діяли в блоці, єдиним фронтом і працювали на одного хазяїна — на германський, німецький, фашизм, на японців і т. п. Одним словом, всі вони працювали на фашистські держави і готували поразку нашої країни на випадок війни. І ось тоді нам всім здавалося дивним, що в цьому ланцюгу контрреволюційних організацій не видно однієї дуже суттєвої організації, однієї суттєвої ланки — української націоналістичної ланки... Здавалося зовсім дивним і неймовірним, щоб тут не було цієї самої ланки — української націоналістичної ланки. Вона мала бути. І ось лише тепер операцією органів НКВС під керівництвом тов. Леплевського на Україні ми цю ланку розкрили..."

Так генеральний секретар першим привселюдно поставив собі в заслугу фабрикацію разом з енкавєєсівцями, з єжовськими катами вигаданої організації націоналістів. Кому першому спала на думку "блискуча ідея" поєднати колишніх боротьбистів — членів Української комуністичної партії, прийнятих ще навесні 1920 р. до КП(б)У, з так званою "змовою військових", щоб створити великомасштабну справу і вислужитися перед сталінською бандою, Єжову, Косіору, Балицькому — наркому внутрішніх справ УРСР в 1934—1937 рр., або комусь іншому, встановити сьогодні майже неможливо. Вважаємо, що після страшних процесів 1936 р. на цю підлість було націлено багатьох, особливо керівників республіканських та обласних установ НКВС, які знайшли справжній золотий ключик для блискавичної кар'єри — розкрита "змова" і дорога до нових чинів і нагород відкрита й розчинена. Звичайно, ніякої націоналістичної організації серед колишніх боротьбистів не існувало. Але якщо немає, треба злампічити.

Прийоми були відомі, тож за "справу" взялися з розмахом, добрали імена людей популярних, талановитих. Почалася ця катівська "операція" ще у 1936 році. Першою жертвою державного масштабу став, на наш погляд, член ЦК КП(б)У, начальник Управління у справах мистецтв при Раднаркомі України Андрій Ананійович Хвиля. Його звинувачували у націоналізмі та контрреволюційності, у відсутності політичної пильності та потуранні "ворогам народу" І в листопаді 1936 р. в Москві під час роботи VIII надзвичайного з'їзду Рад СРСР Хвилю допитували два "сталінських соколи" — Каганович і Єжов. Здавалося б, доля Хвилі вже остаточно вирішена — але на допомогу, виявивши надзвичайну мужність і порядність, прийшов старий товариш, го-

лова Раднаркому і член Політбюро ЦК КП(б)У П. П. Любченко. Панас Петрович звернувся безпосередньо до Сталіна.

Ось як про це із злорадністю посіпаки "вождя" пізніше говорив переляканий, тремтячий за власне життя Косіор:

"Любченко тоді врятував Хвилю своїм заступництвом і самого себе підставив! Їздив до Сталіна і таку вів розмову: "Якщо ви мені вірите, то це неправда" І ми ще раз на це пішли".

Сталін змушений був зробити вигляд, що вірить, і Хвилю відпустили. Але єжовська команда на Україні посилювала розвиток "націоналістичної справи" Щоб зрозуміти, чому саме Андрій Ананійович Хвиля став першим, з ким намагалися розправитися (пізніше органи надолужать "згаяний час"), кого прагнули зробити відповідною крапкою для фабрикації величезної справи, необхідно звернутися до біографії цієї надзвичайно різнобічної, обдарованої і енергійної людини, яка чудово поєднувала в своїй роботі риси державного діяча і вченого, публіциста і партійного працівника, фольклориста і лектора, жорстокого адміністратора-погромника і вишуканого цінителя художньої літератури, енергійного видавця-мецената і суворого цензора.

Андрій Олінтер, який у роки громадянської війни взяв собі гучний та українізований партійний псевдонім "Хвиля", народився 19 серпня 1898 р. в с. Рингач Хотинського повіту Бессарабської губернії у досить заможній селянській родині, що дало йому змогу ще до революції здобути ґрунтовну освіту. У 1915 р. після закінчення вищого початкового 4-класного училища в Хотині Андрій стає студентом Полтавського землемірного училища і того ж року бере активну участь у роботі нелегальних учнівських революційних гуртків, веде переконливу та гостру антивоєнну агітацію серед молоді та солдатів місцевого гарнізону.

У бурхливому сімнадцятому, захоплений революційними ідеями есерів, юнак вступає до Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), згодом примикає до її лівого крила, яке разом з більшовиками бореться за встановлення радянської влади. Андрій Хвиля ще восени 1917 р. стає червоногвардійцем, бере участь в організації Полтавської Ради робітничих і селянських депутатів. Активною була й участь молодого революціонера в подіях громадянської війни — як в калейдоскопі, змінюються доручення, посади, регіони: член Полтавського підпільного ревкому в 1918 і завідувачий губернським відділом соціального забезпечення, член губвиконкому, комісар стрілецького полку в Чернігові в 1919 році.

Саме в червні того року він виходить з партії боротьбистів і вступає до КП(б)У. За

активну революційну і підпільну діяльність партійний стаж А. Хвилі Чернігівський губком вирішує зарахувати з травня 1918 року. Потім — напружена робота на Волині, Поділлі, де він працював у губвиконкомі, очолював підпільний губком партії, виявивши великі здібності організатора партизанських дій. У дев'ятнадцятому Андрій Ананійович вперше (і досить вдало) пробує свої сили як публіцист — з друку виходить його запальна і досить наївна своєю безкомпромісністю книжечка “Зірвіть ширму” про складні перипетії боротьби з петлорівцями. Але вже в ній поряд з цікавими фактами і спостереженнями свідка й учасника подій досить сильно відчувається зайва класова запаленість, максималістська непримиренність автора і безпідставна, непомірна жорстокість до своїх земляків, до вчорашніх приятелів, яких розділили вогненні роки громадянської війни.

Провідними напрямками його роботи на Поділлі стала революційна агітація серед частин Української галицької армії, які деякий час допомагали Денікіну, входили до складу формувань Петлюри. Під керівництвом А. Хвилі місцеві більшовики перетягли на свій бік формування УГА. “Наслідком цього, — доповідав Хвиля в ЦК КП(б)У, — був збройний виступ у корпусах козаків і перехід зі зброєю на наш бік... Мета досягнена. Треба тільки негайно вислати працівників для організації червоних галицьких батальйонів”

Згодом з частин УГА було створено три стрілецькі бригади Червоної української галицької армії.

В бурхливих і неспокійних 1920—1922 рр. А. А. Хвиля працював у Вінниці секретарем Тимчасового губкому партії, завідувачим відділом і секретарем Волинського губкому КП(б)У. Важливим етапом його становлення як майбутнього керівника культурного будівництва на Україні стали два роки, проведені у тогочасній столиці, — він навчався відразу у двох вузах — у Харківському сільгоспінституті та на Вищих курсах при ЦК КП(б)У перебуваючи у вирі столичного життя, Хвиля близько познайомився з багатьма молодими літераторами, художниками, вченими. Дедалі частіше виступав у пресі з пропагандистськими, публіцистичними статтями, читав популярні публічні лекції. Навесні 1924 р. був направлений до Одеси, де, очоливши агітпропвідділ губкому партії, розгорнув ефективну боротьбу з неписьменністю та малописьменністю, почав розвивати систему політичної освіти для членів партії, господарників.

Вже тоді, в середині 20-х, А. А. Хвиля здобуває собі вагомий авторитет, стає

відомим функціонером. Але вже тоді починають з'являтися у його виступах зайва гострота і безкомпромісність, недоречне прагнення до адміністративно-командних методів керівництва культурою, надмірно однобічний, гіпертрофований класовий підхід до складних явищ і течій в мистецтві, до оцінки того чи іншого діяча культури. З'являються у його виступах і менторський тон, і бажання вчити та наставляти.

Стрімкий злет Андрія Хвилі починається на початку 1925 року. І пов'язаний він був не лише з його здібностями, а й з сильним покровительством дуже впливових друзів. Як ми пам'ятаємо, у листопаді 1936 р. П. П. Любченко прийшов на допомогу Хвилі, відстоявши його від арешту, вирвавши з рук Єжова, — і зробив це голова Раднаркому зовсім не випадково. Адже з Хвилею їх єднали дуже давні і тісні товариські стосунки ще з часів перебування у партії боротьбистів, які потім переросли у багаторічне співробітництво в партійному і державному апараті, що дуже легко простежується, якщо дослідити перипетії біографії обох.

Починаючи з 1925 р. А. А. Хвиля 8 років працює в апараті ЦК КП(б)У — спочатку заступником завідувачого агітпропвідділом і завідувачим відділом преси. Але з приходом наприкінці 1927 р. на посаду секретаря ЦК КП(б)У по ідеології П. Любченка його становище відразу змінюється. У 1928 р. Хвиля очолює найважливіші, багатопрофільні культпропвідділ та агітпроппресвідділ і стає одним із найбільш впливових людей в апараті Центрального Комітету і одним з керманів ідеологічної та культурної політики в республіці. Протягом 1927—1937 рр. він обирається делегатом всіх з'їздів Рад України і партійних з'їздів, членом ЦВК УРСР, членом Центрального Комітету та Оргбюро ЦК КП(б)У.

Коли у 1933 р. Любченко поєднує посади секретаря ЦК і першого заступника голови Раднаркому України, а з 1934 — очолює уряд республіки і стає членом Політбюро ЦК КП(б)У, він запрошує А. А. Хвилю перейти разом з ним з апарату ЦК до Раднаркому. Андрій Ананійович погоджується і у 1933 р. стає першим заступником народного комісара освіти України (а в ті роки цей наркомат включав не тільки середню освіту, а й вищу школу, і культурні заклади, і музеї, і чимало наукових установ). Через три роки він отримує, знов-таки при підтримці Любченка, “міністерський портфель” — Хвилю призначають начальником Управління у справах мистецтв при Раднаркомі УРСР, яке виконувало функції нинішнього міністерства культури. Цю посаду займав аж до дня арешту

Такими були, якщо коротко, шаблі його, на наш погляд, вдалої і цікавої партійно-державної кар'єри, яка так раптово і трагічно обірвалася.

Навіть цей простий перелік дає змогу уявити, що Андрій Ананійович Хвиля протягом тривалого часу брав найактивнішу участь у керівництві розвитком освіти, культури, науки, видавничої справи. Працюючи першим заступником наркома, а фактично одноосібно керуючи всім величезним наркоматом, він сам визначав перспективи і завдання культурного будівництва в республіці, активно втручався в процес створення і життя творчих спілок. А керівництво культурною вимагало величезної ерудиції та чимало клопотів, особливо у ті роки.

Це була дуже енергійна людина. Тож і встигав він надзвичайно багато. Його біограф, історик В. П. Замковий підрахував, що лише протягом одного 1927 р. А. А. Хвиля зробив на Секретаріаті ЦК КП(б)У понад 40 доповідей з найважливіших питань культурного будівництва та агітаційно-пропагандистської роботи. І це, підкреслюю, лише за один рік.

Так само й жоден важливий захід, жодна подія у сфері культурного будівництва не проходили без нього.

Встигав він займатися і літературно-науковою діяльністю, працюючи членом редколегій журналів "Критика" і "Молодняк", на сторінках яких часто виступав з науковими статтями, літературно-критичними нарисами, присвяченими вивченню та пропаганді національної святині — спадщини великого Кобзаря, аналізу тенденцій у розвитку тогочасної української літератури. Але знов-таки Андрій Ананійович іноді брав на себе невинуватого і, на нашу думку, малообгрунтовану "сміливість" давати гострі, викликані лише сумнівною політичною кон'юнктурою, політичні оцінки тим чи іншим явищам у літературі, оцінки, які, чесно кажучи, більше нагадували ідеологічні ярлики.

Так, Хвиля вперто й безжалісно громив письменника М. Хвильового, оцінюючи його твори як "контрреволюційне явище"; таврував як зрадників кращих представників української інтелігенції, засуджених у сфальсифікованій справі СВУ; беззастережно і несправедливо звинувачував М. О. Скрипника та О. Я. Шумського у націоналістичних, антирадянських поглядах і діях. Гострими, досить категоричними висновками рясніють окремі сторінки його доповідей на I з'їзді всеукраїнських пролетарських письменників та Всеукраїнській поетичній нараді у 1934 р., випущені окремими виданнями. Але говорячи про все це, ім'я чому пристосуванство, ми

маємо пам'ятати, що в країні набирала силу адміністративно-командна система — ставав жорстокішим тиск на культуру, вкорінювалися методи силового керівництва нею. Перетворення мистецтва у придворного співака-холуя, який славив "щастя сталінської великої епохи", відбувалося й на Україні. Тож з часом, з обставинами змінювався і Андрій Хвиля.

Але оцінювати його лише як чиновника, бюрократа-керманіча від культури теж було б несправедливо і антиісторично. Він був скоріше публіцистом, літератором, дослідником міжнародних відносин і проблем, ніж сановником. Хоча другим доводилося займатися, на жаль, значно більше.

Але у творчому доробку А. А. Хвилі є і понад 80 книг, брошур, журнальних та газетних статей, присвячених найсуттєвішим проблемам і питанням культурного будівництва і національної політики на Україні. Активно займався він і вивченням творчості Т. Г. Шевченка, у 1934—1937 рр. написавши десяток журнальних статей, велику передмову до "Кобзаря", виданого 1935 р. в Ленінграді, та дві книги: "Тарас Шевченко — великий демократ, поет-революціонер" і "Пам'ятник Т. Г. Шевченку", де висловив свої оригінальні погляди на значення та унікальність творчості геніального поета, її цінність для розвитку культури на Україні. На відміну від інших, ці праці приваблюють ширістю, людяністю, відвертістю міркувань.

Були й особисті, суто наукові захоплення у невгамовного Хвилі — він працював у Комісії по виданню творів В. І. Леніна українською мовою, серйозно займався вивченням та пропагандою українського фольклору, випустив дві цікаві збірки, які протягом років витримали по кілька видань, — "Українська народна пісня" і "Українська народна приказка". Ці його праці дістали високу оцінку наукової громадськості не лише України. За його активною підтримкою на початку 1936 р. був створений Інститут українського фольклору АН, де він працював директором з першого дня існування інституту аж до арешту, поєднуючи цю роботу з міністерським портфелем.

Займаючись, з одного боку, вивченням та популяризацією української народної творчості, з іншого — як один з керівників культурного фронту підштовхував та примушував літературу і мистецтво покінчити з героїзацією минувшини, зокрема козацького періоду історії України, настійно вимагав оспівувати "щасливе сьогодні", сталінську колективізацію, викривати націоналістів.

І в цих суперечностях також Хвиля. Та не стільки він, скільки страшний шлях переродження, яким повів, спираючись на апарат та каральні органи, на підступність і терор, “великий вождь всіх часів і народів” На цьому шляху довелося зазнати і розставання з ідеалами юності, і пряму зраду своїх революційних переконань, і освоєння законів “апаратного життя” Таке шеплення із сталінізмом пройшли тисячі, десятки тисяч партійних та державних працівників 20—30-х років. Величезні деформації у першу чергу позначилися на ідеології та культурі, уніфікацію чи сталінізацію якої апарат проводив з потрійною енергією.

Не вдалося уникнути участі “управителя культури” і Андрію Хвилі. Деякі публікації його свідчать, що і він, надриваючи горло, співав осанну Сталіну, пропагуючи та звеличуючи цього ката, що і він брав участь у створенні нестерпної, дикунської атмосфери підозрливості, нагнітання всеохоплюючої шпигуно- та ворогоманії, коли безкінченні пошуки “замаскованих троцькістів”, шпигунів, націоналістів, а зрештою й “ворогів народу” вели до розв’язання сталінською клікою масових репресій. Жертвою цієї бойні став через деякий час і сам Хвиля.

Перші сфабриковані процеси, такі, як справа СВУ у 1930 р., справа Білогвардійського терористичного центру у 1934 р., відбувалися ще коли А. А. Хвиля перебував на вершині державної піраміди. І хоча поглинали вони найкращі сили творчої інтелігенції, він не намагався, побоюючись за себе, якимось перешкодити вакханалії терору. В 1933—1934 рр. під удар у справі Українського націоналістичного центру потрапили його колишні колеги по партії — свідомо фальсифікувалися звинувачення проти колишніх членів УПСР, до якої входив свого часу і А. А. Хвиля, і П. П. Любченко, і В. І. Порайко — заступник голови Раднаркому України та член ЦК КП(б)У, і ще багато інших відповідальних працівників. Зараз є всі підстави вважати, що полювання на колишніх боротьбистів, таємний нагляд за ними почалися ще у 1934 році. Цю операцію, як відомо, готував нарком внутрішніх справ УСРР, комісар державної безпеки І-го рангу (за сучасними чинами — генерал армії) В. А. Балицький, який ненавидів Любченка і прагнув усунути його. Тож і почав “ліпити” справу з колишніх боротьбистів.

Перша спроба звинуватити А. А. Хвилю у “троцькізмі, націоналізмі та дворушництві” була зроблена ще наприкінці 1935 року. Йому ледве вдалося виправдатися. Щоб врятувати Хвилю, уряд

України (тобто той же П. Любченко) представляє його до нагородження орденом — це і визнання чималих заслуг, і публічне вибачення, і зняття безглузвих звинувачень.

І дійсно. Вже 23 березня 1936 р. ЦВК СРСР приймає постанову про нагородження Андрія Ананійовича Хвилі орденом Трудового Червоного Прапора.

Невдовзі його призначають на наркомівську посаду. Здається, все. Та енкавее-сівці не вгамовуються — у листопаді 1936 р. допит у Кагановича і Єжова. Любченко знову виручає і вимагає від Косіора захистити талановитого організатора, здібну людину. Але той страшенно боїться Сталіна і потай ненавидить молодого і здібного голову Раднаркому, справедливо вбачаючи у ньому свого конкурента на “можновладця-намісника” України. І починається третя атака на Хвилю. На січневому (1937 р.) пленумі ЦК КП(б)У наклепник і мерзотник Ф. П. Тесленко, який, демонструючи суперпильність, прагнучи будь-що зробити кар’єру, знову звинувачує Хвилю у троцькізмі, дворушництві і націоналізмі. Як свідчить В. П. Замковий, “захищаючись від наклепів, А. А. Хвиля нагадав про свою рішучу боротьбу з Шумським і Хвильовим і навіть заявив, що завжди боровся і буде боротися з троцькізмом і націоналізмом”

Навіть боягузливий С. В. Косіор відзначив у своєму виступі: “Що стосується Тесленка, то треба сказати, що він взагалі дуже багато заяв подає, і не скажу, що завжди правильно... Ми вже перевіряли з приводу троцькізму — скільки можна, причому, все те, що казали про троцькізм Хвилі, не підтверджується”

Однак знову для перестраховки було створено комісію при ЦК КП(б)У в складі п’яти членів Політбюро М. М. Хатаєвича, С. О. Кудрявцева, П. П. Любченка, М. М. Попова і В. П. Затонського, яка ретельно перевірила факти з усіх пунктів обвинувачення А. А. Хвилі й визнала всі їх наклепницькими. Це був червень 1937 року.

Та маховик репресій зупинити вже було неможливо. 13 серпня 1937 р. А. А. Хвилю заарештували (а лише 3 червня обрали на XIII з’їзді КП(б)У членом Центрального Комітету). За тиждень до цього на партійних зборах апарату Управління у справах мистецтв секретар парткому за вказівкою тодішнього першого секретаря Київського міськкому КП(б)У Кудрявцева поставив питання про виключення Хвилі з партії за троцькізм та націоналізм.

А за два місяці до цього, як ми пам’ятаємо, саме Кудрявцев був у складі комісії, яка повністю виправдала його по всіх позиціях, що містилися в наклепі Тес-

ленка. У своїх виступах комуністи дали однозначно позитивну оцінку діяльності А. А. Хвилі, і за виключення його з партії голосував лише один — секретар.

У ці ж серпневі дні заарештували й інших боротьбистів. Новий нарком внутрішніх справ УРСР І. М. Леплевський — один з найжорстокіших поплічників Єжова, який встиг вже залити кров'ю всю Білорусію, де працював наркомом раніше, — особисто очолив розробку "боротьбистської справи", прагнучи якомога швидше "витотовити" велику антирадянську організацію. Андрію Ананійовичу разом з іншими інкримінували "створення буржуазно-націоналістичної антирадянської організації" з колишніх боротьбистів. Цій справі надавалося особливого значення — тож невдовзі Хвилю відправляють до Москви.

За допити його тепер взялися найдосвідченіші кати з центрального апарату НКВС, які знали, що "організації" необхідний вождь — авторитетний керівник з України. Не витримавши нелюдських тортур і жакливих побоїв, знущань слідчих, Хвиля та деякі інші на одному з допитів заявили (принаймні підписали сфабриковані протоколи): керівником націоналістичної організації є член Політбюро ЦК КП(б)У, голова Раднаркому України П. П. Любченко. За свідченнями Хвилі стежив сам Сталін. Це говорить про те, яка велика увага приділялася розгрому партійних і державних кадрів республіки. "Вождь всіх народів" особисто викликав до Москви на очну ставку з Хвилею П. П. Любченка і С. В. Косіора, маючи намір, мабуть, прямо гам розправитися з ними, кинувши у підвал Луб'янки. А на Україну направити чергового посіпаку типу Кагановича. Очна ставка проходила у присутності кількох членів Політбюро ЦК ВКП(б). І ось тут-то сталінська катівська машина раптово дала збій...

Замордований, скалчений Хвиля знайшов у собі сили і... сказав правду, відмовившись від усіх своїх вирваних слідчими "зізнань". Він заявив, що обмовив і себе, і Любченка, і Порайка, і всіх інших; що його, катуючи, змушували стверджувати це; що ніколи не було і немає ніякої підпільної організації колишніх боротьбистів.

Ось як, зі слів Косіора на серпневому (1937 р.) пленумі ЦК КП(б)У Хвиля відповідав на запитання Сталіна про "антирадянську змовницьку організацію": "Я набрехав на себе і на Любченка. Коли його запитав товариш Сталін, — продовжував розповідати Косіор, — а Таран — націоналіст? Ні, каже, чесна людина. А Войцехівський — націоналіст? Ні, говорить,

чесний. А Триліський? Говорить, ні, він — чесний"

Хвиля тримався мужньо, знаючи, що його чекає лише одне — повернення у жакливі підвали Луб'янки, до слідчих-катів. І, справді, не в інтересах Сталіна було переглядати таку вигідну йому справу — Хвилі не повірили, розцінивши його вчинок як спробу "вигородити всю компанію". Саме так говорив на пленумі ЦК КП(б)У С. В. Косіор: "Бачите, не тільки себе, всю свою компанію вирішив вигородити. Ясна річ, що людина бреше і більш нічого..." Потім Станіслав Вікентійович похвалився, що в Москві сам особисто допитував ще одного члена ЦК КП(б)У, Ю. А. Войцехівського, заступника голови Верховного суду України, і так само легко і швидко розпізнав брехню. Щоправда, без жодного доказу.

На цьому ж трагічному серпневому пленумі і А. А. Хвилю, і Ю. А. Войцехівського, і ще два десятки інших чесних людей виключили із складу Центрального Комітету. Пленум ЦК КП(б)У прийняв резолюцію "Про буржуазно-націоналістичну антирадянську організацію колишніх боротьбистів та про зв'язок з цією організацією т. Любченка П. П." Під час роботи пленуму трагічно загинув при ще й досі не з'ясованих обставинах Панас Петрович Любченко — офіційна, сталінська версія твердила, що нібито він застрелився, щоб не бути викритим. Але чимало фактів суперечать такому примітивному трактуванню подій.

В Москві ще велося розслідування вигаданої "справи", а періодична преса республіки вже давала зловісну інформацію щодо колишніх боротьбистів. Паплюжили й топтали ім'я Андрія Хвилі — вся його багаторічна партійна, державна, пропагандистська, літературна й наукова діяльність розглядалися лише через криве дзеркало "шпигунсько-шкідницького дворушництва". Книжки, журнали з його статтями протягом кількох днів були вилучені з усіх бібліотек. Хвилю називали і "підлим шпигуном", і "фашистським агентом", і "замаскованим петлюрівцем"

8 лютого 1938 р. за рішенням Військової колегії Верховного суду СРСР під головуванням ката-судді армвійськюриса Ульріха Хвиля без жодного доказу був визнаний "одним з організаторів і керівників антирадянської націонал-фашистської організації і керівників націонал-фашистської диверсійно-терористичної організації на Україні, яка своєю метою ставила повалення радянської влади, відторгнення Радянської України від СРСР і встановлення на Україні фашистської диктатури, був агентом польської розвідки і вів шпигунську

роботу” На підставі цих страшних звинувачень його засудили до розстрілу. Ввечері цього ж дня вирок був виконаний.

У травні 1957 р. А. А. Хвиля повністю реабілітований. Цікаво відзначити, що всі його слідчі — колишні працівники НКВС Ушаков, Ніколаєв, Лулов і Герзон були засуджені за фальсифікацію слідчих справ, крім того, при перевірці справи прокуратурою України ще 1956 р. було встановлено, що “слідство проведено з порушенням законності”, тобто у в'язниці Андрія Хвилю катували.

Так трагічно обірвалося життя Андрія Олінтера-Хвилі — людини, безперечно, талановитої і суперечливої, обдарованої і неординарної, яка була одним із керівників культурного будівництва на Україні, певною

мірою визначала всі ті успіхи й прорахунки, досягнення і трагедії у розвитку нашої національної культури, у розквіті та загибелі української “відродження” 20-х років.

Його ім'я, книги, виступи, статті, погляди й міркування мають належати історії. Належати, незважаючи на наші сьогоднішні оцінки та вподобання, на наше ставлення до нього і йому подібних людей. Бо з книги історії, що є, як казали стародавні мудреці арабського Сходу, книгою самого життя, не можна вирвати жодної сторінки, якщо не хочеш втратити якусь сторінку в майбутньому. Так само не можна вифарбувати будь-яку людину лише в один білий або лише в один чорний колір.

Київ

Із книги “Репресоване
“Відродження” — К., 1993.

Любомир Винар

УКРАЇНА ЯК ПРЯМИЙ СПАДКОЄМЕЦЬ ЕТНОДЕРЖАВНОСТІ КНЯЖОГО КИЄВА

(Нова історична схема історії України Михайла Грушевського)

Літературно-національне відродження українства в ХХ стол., поставило перед українськими істориками завдання створити нову синтезу історії українського народу. Попередники Грушевського — М. Костомаров, М. Максимович, П. Куліш, М. Драгоманов, В. Антонович та інші історики досліджували в умовах царської цензури окремі періоди історії України і видавали важливий архівний матеріал.

Проте, як писав О. Гермайзе, “український елемент” у попередніх дослідників був обережно прихований і затемнений з причин політично-цензурного переслідування. Отже, вони могли лише збирати “цеглини” для майбутньої будови історії України. Про це виразно пише Грушевський в “Автобіографії” 1905 року: “найвидатніші репрезентанти української історіографії старшої генерації тоді ще уважали се річчю, для якої час ще не настав...” (стор. 9). Це завдання блискуче виконав Михайло Грушевський, який дав в “Історії України-Руси” та в інших історичних нарисах України першу наукову синтезу українського історичного процесу, основу на новій схемі історії України.

Через шість років появи першого тому “Історії України-Руси” в 1896 р. Грушевський опублікував статтю “Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного селянства” на сторінках “Сборника статей по словянове-

денню” за редакцією акад. В. Ламанського (СПб., Императорская академия наук, 1904, стор. 298—304)*, в якій виступив з критикою російської схеми історії східноєвропейських народів (українців, білорусів, росіян), виказуючи її тенденційність і фальшиву інтерпретацію російських істориків історії України, зокрема середньовічного періоду української держави (Київська Русь, Галицько-Волинське князівство). Він відкинув гіпотези російських істориків (Карамзін, Соловйов, Ключевський та ін.), які пропагували в імперській російській історіографії концепції “общерусской” історії, народности, культури і держави, які заперечували існування і історичний розвиток українського народу і в своїх наукових працях, зокрема ІУР**, доказав їхню необґрунтованість. Рівночасно історик чітко встановив періодизацію українського історичного процесу, його термінологію і ствердив, що пов'язання Київської княжої держави з Володимиро-московським

* Статтю Грушевського передруковано як додаток до моєї праці “Найвидатніший історик Михайло Грушевський”. Силуети епох, Дрогобич, Українське Історичне Товариство ім. М. Грушевського. Галицький осередок в-ва “Відродження”, 1992, стор. 168—175. Далі цитую за цим виданням, як “Звичайна схема...”

** В “Історії України-Руси” Далі: ІУР.